

А. В. Семянькевіч

СУБСТАНТЫЎНЫЯ ГАСТРАНАМІЧНЫЯ НАЗВЫ PLURALIA TANTUM У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Гастронамічныя назвы з'яўляюцца добрым матэрыялам для вывучэння праблемы лікавага афармлення субстантыўнай лексікі. Аб'яднаныя агульнай функцыянальнай прыметай («гэта ядуць»), назвы ежы розняцца дэнататыўнай асновай і адпаведна злічальнасцю / незлічальнасцю, а значыць, і ўжываннем форм ліку. Аднак нават сярод тэматычна блізкіх назоўнікаў назіраецца разнабой у ліку (напрыклад, *пачаставаць арэхамі / фісташкамі*, але *арэхісам, міндалём*; *суп з памідорамі*, але *суп з морквай*). Візітнай карткай рускай граматыкі стала тэма лікавага афармлення назваў гародніны і садавіны

(працы Г. Вяжбіцкай, Г. К. Паліванавай, І. А. Мельчука). Менавіта на гэтым лексічным матэрыяле была прапанавана гіпотэза аб тым, што сувязь паміж формай ліку і значэннем назоўніка не адвольная. Вывучэнне форм ліку ў рэчышчы кагнітыўнага падыходу паказала, што яны не толькі выражаюць аб'ектыўныя колькасныя адносіны, але і даюць магчымасць увасабляць камунікатыўныя намеры моўцы і ствараць асаблівыя стылістычныя і прагматычныя эфекты, што выбар формы ліку не заўсёды дэтэрмінуецца дэнататыўнымі характарыстыкамі слова, а з'яўляецца вынікам іх моўнай канцэптуалізацыі. Даследаванні вялікага эмпірычнага матэрыялу прадэманстравалі абумоўленасць формы ліку комплексам семантычных прымет (памер, форма, прыналежнасць да функцыянальнага класа, стэрэатып успрымання аб'екта ў працэсе выкарыстання і інш.).

У беларускім мовазнаўстве праблема функцыянавання субстантыўных форм ліку не вывучалася, таму актуальнай застаецца задача інвентарызацыі і сістэматызацыі назоўнікаў з нестандартнымі парадыгмамі ліку ў розных семантычных аб'яднаннях. Прадметам нашага даследавання сталі гастронамічныя назвы, якія рэалізуюць грамема толькі множнага ліку. Фактычным матэрыялам паслужылі лексічныя адзінкі, выбраныя з 17 беларускіх слоўнікаў агульнага, перакладнога і аспектнага тыпу. Метадам суцэльнай выбаркі выяўлены 71 назоўнік *pluralia tantum* з архісемай 'ежа' ў семантычнай структуры (3,4 % ад усіх слоў, якія атрымалі лексікаграфічную атрыбуцыю множналікавых). Паводле злічальнасці і дэнататыўных уласцівасцей іх можна размеркаваць па трох групах.

1. Назвы набору (16 адзінак): *адваранкі, біточкі, вон-тон, вушкі, драчы, калдуны, крапанікі, крывянікі, манты, равіёлі, салонікі, сасіскі, тамалі, тэфталі, хачапуры, эмпанадас*. Гэта група множналікавых назваў ежы ўваходзіць у клас канкрэтна-прадметных плюратываў, дэнататы якіх уяўляюцца ў мове дыскрэтна і таму могуць злічацца. Аднак злічальнасць пералічаных слоў мае адметны характар, таму лексікаграфічная атрыбуцыя такіх адзінак з'яўляецца праблемнай зонай, як і вызначэнне іх статусу ў граматычных апісаннях. Сінтагматыку канкрэтных плюратываў падобныя назвы выяўляюць у значэнні 'порцыя' ці 'від'. Напрыклад, кантэкст *закажу двое біточкаў* можа мець значэнне 'дзе порцыі біточкаў' ці 'два розныя віды біточкаў', прычым складнікі стравы ўяўляюцца як асобныя штукі, якія таксама можна злічыць (*два біточкі*), таму слоўнікі, як правіла, гастронамічныя назвы тыпу *зразы, фрыкадэлькі, пельмені, купаты, каўбаскі, шкваркі* прэзентуюць формай множнага ліку як намінатыўнай з указаннем формы адзіночнага ліку. Словы, выбраныя намі, не маюць указання на формы адзіночнага ліку. Яны з'яўляюцца або запазычаннямі з рознай ступенню семантычнай і граматычнай асвоенасці, або вынікам метафарычнага пераносу (*вушкі, калдуны*). Марфемныя вытворныя (*адваранкі, крапанікі, крывянікі*) дэманструюць словаўтваральны тып, дзе форму множнага ліку трэба разглядаць як намінатыўную, «першасную». У аспекце лексікаграфічнага прадстаўлення паказальным з'яўляецца слова *сасіскі*, якое ў пяцітомным тлумачальным слоўніку прэзентуецца як мнагазначнае, а лексіка-семантычны варыянт 'страва з сасісак'

пазначаецца паметай *толькі мн.* У беларускай мове такі метанімічны перанос у лексічнай зоне гастронамічных назваў мае рэгулярны характар, таму адлюстраванне яго рэпрэзэнтантантаў у лексікаграфіі патрабуе ўніфікацыі.

2. Зборныя назвы (23 адзінкі): *апрычнікі, апрычонікі, заедкі, запіткі, какава-бабы, кансервы, лагодкі, ласоты, малімонікі, мантулы, мюслі, прадукты, прысмакі, прэзервы (прэсервы), ражкі, смакошчы, снэкі, сухафрукты, труфелі, трансгэны, шматкі, шпроты, чыпсы.* Да зборных мэтазгодна аднесці гастронамічныя назвы, якія не маюць фіксаванага дэнатата. Большасць лексічных адзінак абазначаюць ежу функцыянальна або ацэначна. Кампактную групу складаюць гэтэрагенныя назвы салодкіх або смачных страў: *апрычнікі, апрычонікі, лагодкі, ласоты, малімонікі, мантулы, прысмакі, смакошчы.* Гэты пералік будзе больш пераканаўча прэтэндаваць на намінацыйны стандарт, калі яго дапоўніць рэгіянальнымі назвамі: *лантуты, ласашчы, лахардзікі, лахандрыкі, лізікі, люгамінкі, мігдалы* і інш. Некаторыя гастронамічныя назвы з гэтэрагенным кампанентам у семантыцы слоўнікі маркіруюць паметамі *звычай. мн. ці часцей мн. (прыпасы ‘прадукты’, харчы ‘прыпасы’, марынады ‘замарынаваныя прадукты’)* або зусім не даюць памет (напрыклад, *саленні*).

3. Рэчыўныя назвы (32 адзінкі): *буракі, вантробы, вымаразкі, галушкі, дрожджы, есентукі, казінакі, камы, камякі, каперсы, крупы, крышаны, мазгі, муры, ныркі, пататцы, пікулі, прыгаркі, рулі, сардзіны, смажэнікі, смуззі, спагеці, сурымі, суслі, суслы, сушы, сушымі, трыбухі, флякі, цалкі, чанахі.* Пералік можна дапоўніць рэгіянальнымі назвамі, напрыклад: *каўтанікі, качаны, квашаліны, кібкі, крошкі, крухі, мандрыгулі, матылькі, мэндрыкі, тушонікі, шчолакі* і інш. Да незлічальных рэчыўных варта адносіць такія намінацыі з дэнататыўнай сферы «ежа», якія адпавядаюць ідэі гамагеннасці. Калі страва (або яе інгрэдыенты) успрымаюцца носьбітам мовы не як асобныя «штукі», а як гамагенная сукупнасць, субстанцыя, такія намінацыі з’яўляюцца незлічальнымі і маюць адну граему ліку.

Мы прадэманстравалі тыпалогію множналікавых назоўнікаў адной тэматычнай групы. Магчымасць такой сістэматызацыі сведчыць аб тым, што лексіка-граматычны клас *pluralia tantum* з’яўляецца не толькі прыватным выпадкам парадыгматычнай непаўнаты на марфалагічным узроўні, але і праяўленнем лексічнай сістэмнасці, фармальным інструментам кансалідацыі пэўных семантычных аб’яднанняў субстантываў.